

**Bajki w edukacji międzykulturowej dzieci
w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym –
metodyczne aspekty kształtowania
wrażliwości na odmiennność**

Obecnie coraz częściej teoretycy i praktycy podkreślają potrzebę realizacji idei edukacji międzykulturowej już od najwcześniejszych etapów kształcenia. Współczesna, polska rzeczywistość społeczno-kulturowa świadczy, że różnice pomiędzy ludźmi są coraz wyraźniejsze. Znajduje to odzwierciedlenie w przedszkolach i szkołach, gdzie oprócz odmienności w zakresie interpersonalnym, ekonomicznym oraz wynikającej z przynależności do autochtonicznych grup mniejszościowych od lat pojawiają się dzieci-uchodźcy, uczniowie o odmiennym kolorze skóry oraz posługujące się diametralnie różniącym się od naszego kodem kulturowym. Wiek przedszkolny i wczesnoszkolny jest szczególnie ważny z perspektywy uwrażliwiania na odmiennność. W tym okresie partnerskie egzystowanie w warunkach różnic międzyludzkich i międzykulturowych może przyczynić się do przezwyciężenia negatywnych stereotypów i uprzedzeń dotyczących różnych grup społecznych. Dlatego znaczenia nabierają efektywne i atrakcyjne dla najmłodszych dzieci metody dydaktyczne oraz wartościowe merytorycznie materiały metodyczne do realizacji zadań edukacji międzykulturowej.

W niniejszym artykule zaprezentuję możliwość realizacji zajęć z zakresu edukacji międzykulturowej w przedszkolach i szkołach podstawowych, w których wykorzystuje się bajki międzykulturowe. Stanowią one integralną część *Programu Kształtowania Wrażliwości na Odmiennność „Przygody Innego”*. Scharakteryzuję również istotę powstania programu, przebieg pilotażu i wyniki ewaluacji z uwzględnieniem wypowiedzi dzieci biorących udział w programie.

O potrzebie edukacji międzykulturowej w przedszkolu i szkole podstawowej

Zgodnie z podstawą programową wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół z dnia 23.12.2008 roku¹ już na poziomie edukacji przedszkolnej nauczyciele powinni kształtować wśród wychowanków postawy poszanowania tradycji i kultury własnego, a także innych narodów oraz zapobiegać wszelkiej dyskryminacji. W praktyce edukacyjnej działania z zakresu edukacji międzykulturowej polegają najczęściej na organizowaniu dni poświęconych różnym kulturom, dni języków obcych, festiwalu piosenek, wykonywaniu gazetek ściennych i folderów, dzięki którym uczniowie nabywają wiedzę na temat innych kultur, zwyczajów, religii² (Szostak-Król, 2011, s. 9). Niejednokrotnie podczas zajęć realizowanych w placówkach oświatowych odmiennosc ukazywana jest w sposób powierzchowny i stereotypowy. Wciąż brakuje cyklicznych działań (programów i projektów) opartych na solidnych podstawach merytorycznych, które poza przekazywaniem wiedzy zakładają kształtowanie pozytywnego stosunku emocjonalnego wobec Obcego/Innego, a także umiejętności umożliwiających nawiązywanie partnerskich interakcji z nim oraz inicjatyw ukazujących odmiennosc w atrakcyjny, rozwijający ciekawosc poznawczą sposób i uwzględniających kwestie trudne – wiążące się z problemami i postawami wobec Obcych/Innych.

O potrzebie kształtowania wrażliwości na odmiennosc już od najmłodszych lat świadczą wnioski z badań naukowych oraz obserwacje własne. Odwołując się do nich można stwierdzić, że bez realizacji działań traktujących o równości wszystkich ludzi oraz kształtowania pozytywnego stosunku do Obcego/Innego postrzeganie odmiennosci może mieć charakter negatywny. Badania empiryczne wykazują, że już trzylatki mają uproszczony i nasycony negatywnym wartościowaniem obraz ludzi starszych³. Natomiast dzieci w wieku od 7 do 13 lat przejawiają stereotypy i uprzedzenia dotyczące różnych grup społecznych (wiekowych, etnicznych, językowych itp.)⁴.

---

¹ Podstawa programowa wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół z dnia 23.12.2008 roku, Dziennik Ustaw z dnia 15.01.2009 roku, Nr 4, poz. 17.

² Niniejsze spostrzeżenie potwierdzają również obserwacje własne wynikające z kilkuletniej współpracy z przedszkolami i szkołami.

³ Zob. wnioski z badań: D. Davidson, P. Cameron, D. Jergovic, cyt. za: B. Weigl, *Stereotypy i uprzedzenia etniczne u dzieci i młodzieży. Studium empiryczne*, Warszawa 1999; E. Chromiec, *Dziecko wobec obcości kulturowej*, Gdańsk 2004, s. 31; Zob. również: E. Chromiec, *Dziecko wobec obcości kulturowej*, Gdańsk 2005.

⁴ Zob. wnioski z badań: K. K. Powlishta, L. A. Serbin, A. Doyle, D. R. White, cyt. za: B. Weigl, 1999, s. 31.

Przedszkolaki, choć charakteryzują się egocentrycznym podejściem do świata, już zaczynają interesować się dalszymi jego aspektami. Według L. S. Wygotskiego ważne jest, by prowadzić dziecko do przekraczania najbliższego kręgu jego rzeczywistości, pomagając w odkrywaniu nowych, nieznanymi jeszcze dla niego obszarów. Stymuluje to rozwój procesów poznawczych (Wygotski, 1971). Wiek od 4 do 7 roku życia to także czas kształtowania się umiejętności dostrzegania odmienności innych ras i grup etnicznych (Bryant, Dolman, red., 1997, s. 82), a więc dobry moment do wprowadzania tematyki z tego zakresu do programów edukacyjnych. We wczesnym wieku szkolnym, głównie pod wpływem nowych zadań natury poznawczej, stawianych przez szkołę i nauczycieli w toku systematycznej i codziennej pracy, przeobrażeniu ulegają wszystkie procesy poznawcze, a w szczególności oparte na nich i ściśle powiązane z myśleniem (Wołoszynowa, 1975, s. 506, 467 i nast.). Według koncepcji J. Piageta, dotyczącej rozwoju myślenia, dziecko próbuje dokonywać już konkretnych operacji myślowych, tj. klasyfikować oraz szeregować, i rozwija tę umiejętność, aż osiągnie ostatnie stadium operacji formalnych, które charakteryzuje się myśleniem abstrakcyjnym (przypada to na okres od około 11 roku życia) (tamże, s. 607). Istotne w procesie poznania świata jest to, że dziecko zaczyna także *rozszerzać* swoją myśl poza pogładową, realną rzeczywistość, starając się ogarnąć nie tylko to, co rzeczywiste, ale także to, co jest potencjalnie możliwe (tamże, s. 609). Taki kierunek rozwoju otwiera perspektywę lepszego zrozumienia myśli, czynów i potrzeb innych ludzi, które różnią się od własnych. W ujęciu E. H. Eriksona okres wczesnej edukacji nakłada się na IV fazę (6–11 lat), gdy pozytywne rozwiązanie wynikającego z tej fazy kryzysu polega na uniknięciu poczucia niekompetencji i niższości. Według Eriksona jest to najbardziej korzystny czas dla szybkiego uczenia się poprzez czerpanie doświadczeń z kontaktów z autorytetami (nauczyciele, rodzice itd.) (Witkowski, 2000, s. 134). Warto podkreślić, że najmłodsze dzieci stereotypowe patrzenie na to, co odmienne, a także uprzedzenia przenoszą od osób dla nich ważnych – rodziców, dziadków, nauczycieli itp. Wrażliwość na odmiennność, tolerancja i akceptacja Obcych/Innych jest wynikiem wychowania w domu oraz edukacji szkolnej. Istotną rolę w tym procesie odgrywają również środki masowego przekazu.

Rozwijanie wrażliwości na szeroko rozumianą odmiennność, która umożliwia radzenie sobie w interakcjach z Obcymi/Innymi różniącymi się od dziecka w wielu zakresach (biologicznym, ekonomicznym, społecznym kulturowym) oraz nawiązywanie z nimi partnerskich relacji, ma służyć również kształtowaniu się wielopłaszczyznowej tożsamości dziecka. Bezpośrednie i pośrednie poznawanie Obcych/Innych jest niezbędne do odkrywania niepowtarzalności Ja dziecka, własnego

kulturowego dziedzictwa oraz umożliwi partnerskie egzystowanie. Brak działań edukacyjnych może prowadzić do krystalizowania się w umysłach dzieci wielu negatywnych stereotypów i uprzedzeń, które są przyczyną nierównego traktowania członków grup mniejszościowych (Weigl, 1999). Okres przedszkolny i wczesnoszkolny jest odpowiednim czasem, żeby wyjaśniać dzieciom, że ludzie różnią się od siebie i że nie ma w tym nic złego, a wręcz przeciwnie, że odmienność może być źródłem wielu cennych doświadczeń wzbogacających osobowość (szerzej: Kamińska, 2005). Pomoże to dokonać dziecku obiektywnej, adekwatnej do jego możliwości percepcyjnych oceny odmienności i zmodyfikować wcześniejsze uprzedzenia.

Charakterystyka Programu Kształtowania Wrażliwości na Odmienność Przygody Innego

Program *Przygody Innego* jest próbą odpowiedzi na potrzeby społeczne w województwie podlaskim⁵. Powstał dzięki zaangażowaniu dwóch organizacji pozarządowych: Fundacji Uniwersytetu w Białymstoku oraz Fundacji Edukacja i Twórczość⁶. Przyczyniły się do jego tworzenia władze miasta, które wdrożenie tego typu inicjatywy uważały za konieczne, a także i doświadczenia wynikające z kilkuletniej współpracy z białostockimi przedszkolami i szkołami⁷. Podczas tej współpracy dostrzeżono⁸ potrzebę opracowania programu skierowanego do dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, którego celem jest kształtowanie wrażliwości na odmienność w różnych zakresach. Sygnalizowali to również nauczyciele i pedagodzy, zwłaszcza pracujący z dziećmi czeczeńskimi.

Program oparty jest na koncepcjach naukowych i wnioskach z badań empirycznych. Jego teoretyczną podstawę stanowią: *Koncepcja postrzegania Innego i in-*

---

⁵ Ze względu na uniwersalność treści zawartych w programie można go również realizować w innych częściach kraju oraz Europy. Program został opublikowany w książce pt. *Przygody Innego. Bajki w edukacji międzykulturowej...*, 2011, która w chwili obecnej jest w toku tłumaczenia na język angielski.

⁶ Koncepcyjnie i merytorycznie program opracowała A. Młynarczuk-Sokołowska. Twórczyniami idei programu są: Anna Młynarczuk-Sokołowska i Katarzyna Potoniec.

⁷ Współpraca dotyczyła realizacji inicjatyw edukacyjnych takich m.in., jak: projekt edukacyjny *Ku wzbogacającej różnorodności* (więcej zob. <http://roznorodnosc.uwb.edu.pl>), konkurs *Różnorodność przestrzeni dialogu* (<http://fundacja.uwb.edu.pl/>), angażujący dzieci polskie, czeczeńskie oraz przynależące do mniejszości etnicznych i narodowych.

⁸ Mam na myśli osoby zaangażowane w pracę społeczną, współpracujące z Fundacją Uniwersytetu w Białymstoku i Fundacją Edukacji i Twórczości (studentów – wolontariuszy, pracowników Fundacji i Uniwersytetu w Białymstoku).

terakcji z Nim (J. Nikitorowicz), *Koncepcja góry lodowej* w kontekście poznawania odmiennej tożsamości i kultury, wnioski z badań na temat kształtowania się stereotypów i uprzedzeń wśród dzieci (D. Davidson, P. Cameron, K. K. Powlishta) oraz koncepcje rozwoju dziecka (J. Piaget, L. S. Wygotski, E. H. Erikson i inni). Przeznaczony jest do realizacji w przedszkolach i szkołach podstawowych, jak i innych instytucjach podejmujących działania o charakterze edukacyjnym. Skierowany jest do dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, w szczególności do dzieci od 5 do 9 lat (w tej grupie wiekowej został przeprowadzony jego pilotaż). Program można wdrażać także w młodszych, jak i starszych grupach, modyfikując jego treści oraz dostosowując czas trwania zajęć do możliwości percepcyjnych dzieci. Celem i zadaniem programu jest kształtowanie wrażliwości na odmienność, która umożliwia radzenie sobie w interakcjach z Obcymi/Innymi – różniącymi się od dziecka w wielu zakresach (biologicznym, ekonomicznym, społecznym kulturowym) oraz nawiązywanie z nimi partnerskich relacji. U jego podstaw leżą: świadomość prawa każdego człowieka do bycia Innym, emocjonalna gotowość do wchodzenia w interpersonalne kontakty z Obcymi/Innymi, a także umiejętność respektowania zasad równego traktowania wszystkich ludzi. Dynamiczne kulturowe różnicowanie się społeczeństwa polskiego oraz specyfika wielokulturowego Podlasia powodują, że akcent został położony na odmienność kulturową. Treści programowe dotyczą różnych kategorii ludzi, problemów oraz kultury Innego bliskiego i dalekiego. Zaletą takiego postępowania jest ukierunkowanie na polepszenie stosunku do ludzi w ogóle, a nie do określonej grupy ludzi⁹.

Podstawą realizacji programu *Przygody Innego* są autorskie bajki międzykulturowe opracowane przez nauczycieli i edukatorów zaangażowanych w realizację edukacji międzykulturowej¹⁰. Bajki międzykulturowe wpisują się w kanon bajek psychoedukacyjnych i zarazem w nurt biblioterapii wychowawczej (rozwojowej).

---

⁹ Szerzej na ten temat zob. wskazówki dotyczące konstruowania programów edukacyjnych: B. Weigl, *Stereotypy i uprzedzenia etniczne u dzieci i młodzieży – istota zjawiska i przesłanki zmian*. W: *Edukacja przeciw dyskryminacji*, red. K. Białek, T. Halik, A. Marek, R. Szuchta, B. Weigl, Warszawa 2008, s. 104–105.

¹⁰ Są to następujące bajki: A. Sołbut, *Leśne przygody Innego* (odmienność biologiczna), J. Stanisławska, *Inny i strach przed ciemnością* (problem sprawności i niepełnosprawności); K. Szostak-Król, *Inny i poszukiwanie skarbów* (odmienność ekonomiczna); M. Rusiłowicz, *Spotkanie Innego ze Strażnikiem Myśli* (odmienność religijna); M. Rusiłowicz, *Wizyta Innego w cygańskim taborze* (odmienność etniczna); K. Szostak-Król, *Inny na uchodźczym szlaku* (odmienność, problemy uchodźców); E. Rusicka-Karoui, *Podróż Innego do Krainy Smoka* (odmienność kulturowa – Inny daleki – problemy imigrantów).

Bajka międzykulturowa jest utworem skierowanym do dzieci, którego zadaniem jest uwrażliwianie na istniejące różnice pomiędzy ludźmi we wszystkich zakresach funkcjonowania człowieka: biologicznym, ekonomicznym, społecznym i kulturowym, które są permanentnie wpisywane w każdą rzeczywistość społeczną¹¹.

Treści bajek międzykulturowych pozwalają dzieciom poznać przede wszystkim problemy osób funkcjonujących w roli Obcego/Innego oraz zrozumieć prawo każdego człowieka do bycia Innym. Umożliwiają również dostrzeganie różnorodności świata, rozwijają ciekawość poznawczą i chęć wchodzenia w interakcje z Obcym/Innym. Realizacja zajęć dydaktycznych przy wykorzystaniu bajek międzykulturowych nie do ogranicza się do przekazu treści w nich zawartych. Zakłada ona wykorzystanie wielu metod dydaktycznych (waloryzacyjne, praktyczne, samodzielnego dochodzenia do wiedzy, asymilacji wiedzy), które angażują wszystkie sfery aktywności dziecka oraz stanowią urozmaicenie i wzbogacenie pracy podczas zajęć. Praca z bajkami międzykulturowymi przebiega według następującego schematu: zajęcia prowadzone z wykorzystaniem bajki międzykulturowej, wzbogacane aktywizującymi metodami oraz następujące po nich zajęcia wzmacniające, których celem jest utrwalenie wiedzy z poprzedniego spotkania oraz poszerzenie jej o nowe, pokrewne treści. Omawiany model pracy przygotowuje dziecko do kontaktów z Obcymi/Innymi, pogłębiając przemyślenia jej odbiorców, przewartościowuje sposoby postrzegania odmienności oraz zachowania. Przyczynia się również do kształtowania tożsamości dziecka, rozwijając zrozumienie własnej przynależności do określonej grupy (narodowościowej, etnicznej, religijnej) i wartości przez nią reprezentowanych. Założeniem pracy z wykorzystaniem bajek międzykulturowych jest rozwijanie wrażliwości na odmienność poprzez oddziaływanie na: intelekt, emocje, zachowania, kształtowanie umiejętności społecznych i kompetencji międzykulturowej. Zakłada ona uczenie się zachowań opartych na zaciekawieniu, zasadzie tolerancji, akceptacji i szacunku wobec osób różniących się od dziecka. Stwarza okazję do ekspresji werbalnej, plastycznej i ruchowej, zachęca uczestników do aktywnego udziału w zajęciach, do samodzielnego myślenia, czerpania z własnej wiedzy, obserwacji i doświadczeń. W grupach dzieci młodszych warto położyć akcent na ekspresję plastyczną, a dzieciom starszym stwarzać więcej okazji do wypowiedzania własnego zdania¹².

---

¹¹ Definicja bajki międzykulturowej została opracowana na potrzeby programu *Przygody Innego*. Szerzej na ten temat zob. tekst K. Potoniec, *Bajki w edukacji międzykulturowej*, opublikowany w książce *Przygody Innego. Bajki w edukacji międzykulturowej...*, 2011.

¹² Dzieci robią to chętnie, gdy mają taką możliwość – wskazuje na to m.in. realizacja pilotażu programu oraz obserwacje własne.

W trakcie realizacji programu ważną rolę odgrywają spotkania dodatkowe z Obcymi/Innymi, których płaszczyzną jest bezpośrednia interakcja. Oprócz metodycznie zaplanowanego uczenia się, dają one możliwość zadawania pytań, oswojenia się z innym językiem i obecnością osób należących do odmiennych kultur, jak i również przełamania lęku i negatywnych stereotypów i uprzedzeń. Program zakłada wykorzystanie indywidualnej, zbiorowej i grupowej formy pracy, ze szczególnym uwzględnieniem tej ostatniej, która rozwija umiejętności pracy w grupie, dzielenia się doświadczeniami i współdziałania. Realizacja programu została poprzedzona zajęciami wprowadzającymi, które oprócz przybliżenia uczestnikom omawianych zagadnień i integracji grupy, mają na celu wstępną diagnozę (za pomocą rysunku i pogadanki) wizerunku Obcego/Innego oraz postaw wobec niego. Program kończą zajęcia podsumowujące, które pozwalają na ugruntowanie nabytej wiedzy i umiejętności oraz określenie za pomocą tych samych technik zmian w postrzeganiu Obcego/Innego.

Charakterystyka przebiegu pilotażu programu *Przygody Innego*

Pilotaż programu *Przygody Innego* zrealizowali w roku szkolnym 2010/11 studenci-wolontariusze z Fundacji Uniwersytetu w Białymstoku oraz nauczyciele w siedmiu podlaskich placówkach (przedszkolach, oddziałach zerowych i klasach I – III)¹³. Wzięło w nim udział 221 uczniów. Grupy, w których inicjatywa została zrealizowana, były bardzo różnorodne. Poza różnicami w wymiarze interpersonalnym uczestnicy stykali się z odmiennościami w zakresie biologicznym, narodowościowym, wyznaniowym i religijnym. W programie uczestniczyły trzy klasy, do których uczęszczają dzieci czeczeńskie, klasa, w której istnieje znaczące zróżnicowanie pod względem wyznaniowym i religijnym (prawosławni, protestanci, świadkowie Jehowy), grupa sześciolatków z przedszkola integracyjnego (w tym kilkoro dzieci z zespołem Downa, opóźnieniem intelektualnym i autyzmem) itd.

Pilotażowa wersja programu realizowana była w bezpiecznej, przyjaznej atmosferze, w aktywny i problemowy sposób. Przebiegała w naturalnych warunkach (sala przedszkolna i szkolna) funkcjonowania dzieci, wśród których wystąpiły różnice w sprawności fizycznej i intelektualnej, narodowościowej, wyznaniowej,

---

¹³ Za merytoryczne przygotowanie wolontariuszy, korektę bajek międzykulturowych i scenariuszy zajęć oraz koordynowanie przebiegu pilotażu programu w przedszkolach i szkołach (październik 2010 – luty 2011), odpowiadały: A. Młynarczuk-Sokołowska i K. Szostak-Król.

komunikacyjnej, sprzyjając kształtowaniu szacunku wobec siebie (tzw. Innego bliskiego). Rdzeń programu stanowiły zajęcia, na których wykorzystywane były bajki międzykulturowe, wzbogacane aktywizującymi metodami dydaktycznymi. Odbywały się również zajęcia wzmacniające, którym przyświecał cel – utrwalenie wiedzy z poprzedniego spotkania oraz poszerzenie jej o nowe, pokrewne wątki. Niezwykle ważną funkcję w toku programu pełniła pacynka o imieniu Inny. Inny był obecny podczas każdego zajęcia i symbolizował postać dwunastoletniego chłopca, który „opowiadał” o swoich przygodach, historiach i problemach ludzi napotkanych na swojej drodze. Zajęcia realizowane w oparciu o bajki międzykulturowe i zajęcia wzmacniające umożliwiały dzieciom dzielenie się spostrzeżeniami oraz włączanie elementów własnej kultury do procesu uczenia się. Poza tym program zakładał realizację pozalekcyjnych spotkań z Obcymi/Innymi, poświęconych ich kulturze (wizyta czeczeńskiego zespołu *Lowzar* i wolontariuszki z Niemiec), które dawały szansę rzeczywistego spotkania z osobami należącymi do odmiennych grup narodowych. Spotkania te pozwoliły przewycięzać negatywne stereotypy i uprzedzenia oraz kształtować pozytywny stosunek wobec Obcego/Innego w bezpośrednich interakcjach. Zajęcia pozalekcyjne stwarzały również przestrzeń do aktywnego uczestnictwa rodziców. Metody pracy stosowane w trakcie realizacji programu umożliwiały swobodne, twórcze działanie, skłaniały do myślenia. Dzieci z przyjemnością uczestniczyły w zajęciach. Nieoceniony wpływ miała na to pacynka Inny, z którą dzieci bardzo szybko związały się. Z zaangażowaniem słuchały bajek, brały udział w grach i zabawach dydaktycznych, wykonywały prace plastyczne, zadania ruchowe oraz wypowiadały swoje opinie na tematy podejmowane podczas zajęć¹⁴.

Doświadczenia uczestników pilotażu programu „Przygody Innego”

Po zakończeniu programu we wszystkich grupach uczestniczących w zajęciach odbyła się jego ewaluacja. Wzięło w niej udział 200 uczniów. Podczas ostatnich zajęć zostały przeprowadzone pogadanki, które miały na celu zebranie opinii dzieci na temat postrzegania Obcego/Innego i jego problemów¹⁵. Punktem wyjścia była

---

¹⁴ Świadczą o tym wypowiedzi dzieci (zob. dalsza część tekstu), jak i opinie realizujących pilotaż programu wolontariuszy i nauczycieli.

¹⁵ Rozmowy z dziećmi miały charakter sondażowy. Przykładowe pytania, które zostały zadane dzieciom znajdują się w scenariuszu autorstwa A. Młynarczuk-Sokołowskiej i K. Szostak-Król

wiedza nabyta w toku realizacji programu. Dopełnieniem rozmów były wykonane przez dzieci rysunki *Ja i Inny*, omówione następnie przez chętne osoby. Umożliwiło to zdiagnozowanie sytuacji. Wypowiedzi dzieci, jak i wykonane przez nie rysunki świadczyły o znacznym poszerzeniu perspektywy postrzegania odmienności i świadomości problemów z nią związanych¹⁶. Dzieci zaczęły dostrzegać np. problemy osób z otyłością, niewidomych oraz uchodźców, których przez rozpoczęciem programu nie dostrzegały. Zaobserwowano również większą gotowość i chęć do nawiązywania relacji koleżeńskich i przyjacielskich z Obcymi/Innymi.

Następnie przeprowadzono rozmowy z 30 uczniami klas drugich i trzecich (w wieku 8–9 lat, z różnych placówek)¹⁷, na temat osobistego doświadczenia uczestnictwa w programie. Celem niniejszych rozmów było poznanie opinii dzieci na temat udziału w programie edukacji międzykulturowej. Zadawane pytania odpowiadały możliwościom rozwojowym dzieci i dotyczyły ich osobistej perspektywy postrzegania wybranych aspektów programu, które w szczególny sposób odzwierciedlają specyfikę programu¹⁸. W dalszej części tekstu zaprezentuję przykładowe wypowiedzi dzieci, opisujące atmosferę panującą podczas zajęć oraz ocenę stosowanych podczas nich formy i metody pracy (ich atrakcyjność i efektywność). Przytoczę również opinie dzieci na temat efektów programu – nabytej wiedzy i umiejętności. W celu uzyskania opinii dzieci na temat ich doświadczeń związanych z wymienionymi aspektami realizacji programu, poproszono je o odpowiedź (wraz z uzasadnieniem) na następujące pytania: *Czy podobała Ci się atmosfera panująca na zajęciach podczas realizacji programu „Przygody Innego”? Czy podobał Ci się styl pracy podczas zajęć (metody, formy pracy)? Czego nauczyłeś/łaś się podczas programu?*

Inspirujące różnice i podobieństwa, który został opublikowany w książce: *Przygody Innego. Bajki w edukacji międzykulturowej...*, 2011, s. 59.

¹⁶ Punktem odniesienia niniejszych porównań były rozmowy z dziećmi przeprowadzone podczas pierwszych zajęć, ich uzupełnienie stanowiły wykonane przez nie rysunki pt. *Inny*. Wypowiedzi dzieci zgromadzone podczas pierwszych zajęć świadczyły głównie o postrzeganiu Obcego/Innego jako osoby z wyimaginowanej galaktyki (tzw. kosmita), odległych kontynentów i krajów (głównie: Afrykańczyk, Chińczyk, Indianin, różniących się kolorem skóry i ubiorem), rzadziej jako osób innego wzrostu, w różnym wieku czy o niższym statusie ekonomicznym.

¹⁷ Rozmowy zostały przeprowadzone indywidualnie z każdym dzieckiem. Przebiegały w formie wywiadu swobodnego. Wybrano uczniów klas drugich i trzecich (ze względu na wiek), w celu uzyskaniu bardziej obrazowych opinii.

¹⁸ Obejmowały one następujące zagadnienia: atmosfera podczas zajęć; komunikacja, praca z rówieśnikami; stosowane formy pracy, metody dydaktyczne (ich atrakcyjność i efektywność); sposób przygotowania zajęć; nabyta wiedza i umiejętności; wady i zalety inicjatywy.

Dzieci, odpowiadając na pytanie o atmosferę w trakcie realizacji programu, jednoznacznie opisywały ją w pozytywnych kategoriach. Nie pojawiały się wypowiedzi negatywne. Uczestnicy programu najczęściej określali atmosferę towarzyszącą zajęciom, jako: *przyjemną/miłą, fajną, spokojną*. Oto przykładowe wypowiedzi dzieci:

Kuba – *Atmosfera była fajna i przyjemna, dlatego że fajnie się pracowało z Innym, i z wszystkimi, i z paniami studentkami.*

Marcela – *Było tak miło. Wszyscy siedzieli spokojnie, podnosili rękę. Pani nie musiała uspokajać dzieci. (...) Te lekcje nie były nudne, były takie fajne – były ciekawe.*

Zuzia – *Ja osobiście czułam się bardzo dobrze – mi nic nie przeszkadzało. Atmosfera była też bardzo przyjemna i tajemnicza, bo nie wiedzieliśmy do końca, co będziemy robić. Wszyscy pytali panią, co będziemy dziś robić.*

Podczas rozmów z dziećmi na temat stylu pracy podczas zajęć pojawiały się bardzo pozytywne i zarazem emocjonalne wypowiedzi na temat stosowanych form i metod pracy. W większości przypadków (co jest zaskakujące) wskazywały one na świadomość efektywności aktywnego uczenia się. Dzieciom najbardziej podobały się takie elementy przyjętego modelu uczenia się, jak: możliwość pracy poza ławką i praca w grupach, podejmowanie różnorodnych aktywności (wykraczających poza kształtowanie takich umiejętności, jak: pisanie, czytanie i liczenie), możliwość dzielenia się doświadczeniami i swoboda wypowiedzenia się. Pojedyncze osoby stwierdziły, że wolą uczyć się w klasyczny sposób. Ilustracją opinii dzieci na temat preferowanego podczas zajęć stylu pracy są zamieszczone poniżej wypowiedzi.

Gabriela – *Panie bardzo dobrze wykorzystywały czas, miały bardzo różne ciekawe pomysły. Takie panie mieć to skarb. Te panie miały takie pomysły, że one nas zachęcały do pracy, do świata, do bycia otwartym na Innych.*

Ernest – *Mnie się to bardzo podobało, jak pracowaliśmy w grupach, bo każdy miał inny pomysł i z tych różnych pomysłów było można utworzyć jedną rzecz. Jak siedzieliśmy na dywanie i zbieraliśmy pomysły, żeby utworzyć prace. Rozmawialiśmy o różnych narodowościach, że trzeba wszystkich lubić, nawet jak są z innych krajów. Dzieci czeczeńskie opowiadały, jak jest u nich – jakie mają legendy, tańce, tradycje. Ogólnie bardzo mi się podobał program z Innym.*

Dominika – *Bardzo mi się to podobało, bo znudziło mi się już siedzenie w ławce cały czas. Panie studentki bardzo, bardzo fajnie nas uczyły. Moim zdaniem można się wtedy dużo nauczyć, bo dzieci dzielą się swoimi informacjami i otrzymują jeszcze informacje od pań, i wtedy to wychodzi bardzo, bardzo ciekawie. W grupie podobało*

mi się, uwielbiałam pracować, bo dzieci sobie pomagały i każdy miał inny pomysł, a jak te pomysły połączyliśmy, to wychodziły bardzo fajne prace.

W odpowiedziach dzieci udzielanych na pytanie o nabytą w toku programu wiedzę i umiejętności pojawiały się komunikaty świadczące o zrozumieniu istoty szacunku i równego traktowania wszystkich ludzi bez względu na różnice oraz chęć wchodzenia w partnerskie relacje z Obcymi/Innymi, potrzeba ich tolerancji, akceptacji i wspierania.

Agata – *Ja się nauczyłam tego, że nieważne jest, czy ktoś ma ładne ubranie, czy ładnie wygląda, czy ma wadę wymowy, to i tak trzeba go zaakceptować, bo jak go poznamy bliżej, to może się okazać, że on jest naprawdę w czymś dobry. Nauczyłam się jeszcze, że nie trzeba go obgadywać, że ktoś jest z innego kraju i że oni są dziwni.*

Adrian – *Nauczyłem się tego, że trzeba szanować inne osoby, nie można się od nich odwracać. Trzeba je szanować tak, jak osoby takie, jak my. Trzeba wszystkich szanować i się z nimi przyjaźnić. Ja myślę, że to będzie dla mnie bardzo przydatne, bo tam się nauczyliśmy kultury do innych ludzi i że trzeba wszystkich lubić, nie można kogoś nie lubić, tylko dlatego, że jest Inny.*

Faustyna – *Nauczyłam się np. tego, że jak ktoś jest Inny – nie możemy wyśmiewać się z Innych, bo ktoś ma np. ciemną skórę. Jak będę widziała inną osobę, innej narodowości, to będę wiedziała, że nie mogę się z niej wyśmiewać.*

Analiza wypowiedzi dzieci na temat ich doświadczeń związanych z uczestnictwem w programie *Przygody Innego* wskazuje na twórcze zaangażowanie i pozytywny odbiór przebiegu pilotażu programu. Na uwagę zasługuje duże zainteresowanie i pozytywne emocje związane z możliwością *uczenia się przez praktykę*, dzięki pracy w grupie, zastosowaniu aktywizujących metod dydaktycznych oraz własnej ekspresji werbalnej, plastycznej i ruchowej. W kontekście efektywności programu, bardzo istotne jest to, że każde z dzieci biorących udział w ewaluacji dostrzegało wagę równego traktowania wszystkich osób bez względu na różnice indywidualne, rasę, wyznanie, status ekonomiczny czy narodowość.

Podsumowanie

Każda cecha społeczno-kulturowa może stanowić kryterium Obcości bądź Inności. Obcość/Inność nie wynika jedynie z różnic rasowych czy etnicznych. W dobie przemian społeczno-kulturowych zadaniem systemem oświaty oraz organów go wspierających jest realizacja programów rozwijających wrażliwość na odmienność; zwłaszcza cyklicznych programów i projektów adresowanych do dzieci

w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym (ze względu na kształtujące się postawy), które wykraczają poza przekaz wiedzy i kształtują umiejętności równego traktowania wszystkich ludzi bez względu na różnice. Materiałów metodycznych w obszarze edukacji międzykulturowej przeznaczonych dla najmłodszych dzieci jest niewiele. *Program Kształtowania Wrażliwości na Odmienność „Przygody Innego”*, którego podstawą są bajki międzykulturowe, jest metodyczną propozycją cyklu zajęć, które można przeprowadzić w przedszkolach i szkołach oraz innych placówkach edukacyjnych. Powstał w odpowiedzi na potrzeby wynikające z funkcjonowania w szczególności, zróżnicowanym kulturowo regionie, jakim jest Podlasie.

Literatura

- Bryant P., Dolman A. M. (red.): *Psychologia rozwojowa*. Poznań 1997
- Chromiec E.: *Dziecko wobec obcości kulturowej*. Gdańsk 2004, 2005
- Kamińska K.: *W stronę wielokulturowości w edukacji przedszkolnej*. Warszawa 2005
- Młynarczuk-Sokołowska A., Szostak-Król K.: *Inspirujące różnice i podobieństwa. W: Przygody Innego. Bajki w edukacji międzykulturowej*. Red. A. Młynarczuk-Sokołowska, K. Potoniec, K. Szostak-Król. Białystok 2011.
- Potoniec K.: *Bajki w edukacji międzykulturowej*. W: *Przygody Innego. Bajki w edukacji międzykulturowej*. Red. A. Młynarczuk-Sokołowska, K. Potoniec, K. Szostak-Król. Białystok 2011
- Szostak-Król K.: *Inny bliski i daleki – rozważania o potrzebie edukacji międzykulturowej we wczesnej edukacji dziecka*. W: *Przygody Innego. Bajki w edukacji międzykulturowej*. Red. A. Młynarczuk-Sokołowska, K. Potoniec, K. Szostak-Król. Białystok 2011
- Weigl B.: *Stereotypy i uprzedzenia etniczne u dzieci i młodzieży. Studium empiryczne*. Warszawa 1999
- Weigl B.: *Stereotypy i uprzedzenia etniczne u dzieci i młodzieży – istota zjawiska i przesłanki zmian*. W: *Edukacja przeciw dyskryminacji*. Red. K. Białek, T. Halik, A. Marek, R. Szuchta, B. Weigl. Warszawa 2008
- Witkowski L.: *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Erika H. Eriksona*. Toruń 2000
- Wołoszynowa L.: *Młodszy wiek szkolny*. W: *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*. Red. M. Żebrowska. Warszawa 1975
- Wygotski L. S.: *Wybrane prace psychologiczne*. Warszawa 1971.

Bajki w edukacji międzykulturowej dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym – metodyczne aspekty kształtowania wrażliwości na odmienność

Artykuł opisuje możliwość realizacji edukacji międzykulturowej wśród dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym za pomocą bajek międzykulturowych na przykładzie *Programu Kształtowania Wrażliwości na Odmienność „Przygody Innego”*. Podstawą realizacji programu

jest cykl zajęć przebiegających według następującego porządku: zajęcia prowadzone przy wykorzystaniu bajek międzykulturowych, wzbogacane aktywizującymi metodami oraz następujące po nich zajęcia wzmocniające, których celem jest utrwalenie wiedzy z poprzedniego spotkania oraz poszerzenie jej o nowe, pokrewne treści. Bajki międzykulturowe wpisują się w kanon bajek psychoedukacyjnych i zarazem w nurt biblioterapii wychowawczej (rozwojowej). Praca za pomocą omawianych bajek umożliwia kształtowanie wrażliwości na odmienność w różnych zakresach (biologicznym, ekonomicznym, społecznym, kulturowym). Pozwala na przybliżenie odbiorcom różnorodności świata, nadawanie jej wartości oraz rozwijanie ciekawości poznawczej i chęci wchodzenia w interakcje z Obcym/Innym. Bajki międzykulturowe stwarzają przestrzeń do przygotowania dziecka do kontaktów z Obcymi/Innymi, poprzez pogłębianie przemyśleń jej odbiorców, przewartościowanie sposobu postrzegania odmienności oraz służy pracy nad zachowaniami. Przyczyniają się również kształtowaniu tożsamości dziecka, rozwijając zrozumienie własnej przynależności do określonej grupy (narodowościowej, etnicznej, religijnej) i wartości przez nią reprezentowanych.

Казки у міжкультурній освіті дітей дошкільного та молодшого шкільного віку – методичні аспекти формування вразливості на відмінність

У статті розкрито можливості реалізації міжкультурної освіти дітей дошкільного та молодшого шкільного віку за допомогою міжкультурних казок (на прикладі Програми формування вразливості на відмінність «Пригоди Іншого»). Підставою для реалізації програми є цикл занять, що включає в себе: 1) заняття, на яких використовуються міжкультурні казки, збагачені методами активізації; 2) заняття, спрямовані на закріплення знань, метою яких є фіксація знань з попереднього заняття та розширення їх новими знаннями спорідненого змісту. Міжкультурні казки можна віднести до психоосвітніх казок, а також до казок виховної (розвиваючої) бібліотерапії. Робота, на основі обговорення казок, сприяє формуванню вразливості на відмінність у різних сферах (біологічній, економічній, суспільній, культурній) та дозволяє дітям усвідомити різноманітність світу, його мовленнєву цінність, а також сприяє розвитку пізнавального інтересу та бажанню взаємодії з Чужаком/Іншим. Міжкультурні казки створюють простір для підготовки дитини до контактів з Чужаками/Іншими, через поглиблення її міркувань, переоцінку способу сприймання відмінності, а також допомагають у формуванні толерантної поведінки. Такі казки сприяють також формуванню ідентичності дитини, розвиваючи тим самим розуміння власної приналежності до певної групи (національної, етнічної, релігійної) та цінностей, які вона сповідує.

Fairy tales in intercultural education of children in preschool and early school age – methodical aspects of shaping sensitivity to diversity

The article characterise possibility of realization intercultural education with kindergarten and younger school children by multicultural stories on the example of *Programme for the Development of Sensitivity to Otherness „Adventures of Different”*. The foundations

of the programme is a series of lessons according to the following order: the lessons where multicultural stories are used and enriched with the active teaching methods, the consolidating lessons afterwards with the aim to consolidate the knowledge from the previous lessons and to expand it by new, related elements. The multicultural stories go within the canon of psycho-educative stories as well as with the trend of educative bibliotherapy (developmental). Working with the discussed stories enables the development of sensitivity to otherness in different aspects (biological, economic, social and cultural). It enables the target students to get closer with the diversity of the world, to give it the value and to develop the cognitive curiosity and the willingness to interact with the Aliens/Different. The multicultural stories create the space for preparation of a child to contacts with the Aliens/Different by deepening the afterthoughts of the readers, reevaluation of the way of seeing the difference and are useful for work on the behaviour. They also influence the process of development of a child's identity by explaining his own belonging to a specific group (national, ethnic, religious) and the values represented by it.